

نعنا

اعضای شاخه گیاهان دارویی گروه طب اسلامی و طب سنتی فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران^{۱*}

چکیده

نعنا (Nana) یک جنس از گیاهان گلدار معطر متعلق به تیره نعنائیان است که اکثراً چند ساله و به ندرت یکساله هستند. از این جنس و خواص آن در بسیاری از متون طب سنتی یاد شده است. ولی از آنجایی که گونه‌های این جنس از خواص طبی متفاوتی برخوردارند و تشخیص هر یک با توجه به مشخصات ذکر شده در متون سنتی دشوار است، لذا بر آن شدیم تا نامهای متناظر در متون طب سنتی و مشخصات مربوط به ۴ گونه بومی موجود در ایران: *Mentha spicata*, *Mentha longifolia*, *Mentha pulegium*, *Mentha aquatica* و یک گونه دورگه از آن *Mentha x piperita* را به دقت شرح دهیم. نتایج این کار می‌تواند راه‌گشای محققین طب سنتی برای تشخیص خواص آنها در متون طب سنتی برای هر یک از گونه‌های مذکور باشد.

واژگان کلیدی: طب سنتی، گیاهان دارویی، نامگذاری، نعنا

۱. مقدمه

تطبیق مشخصات مندرج در کتب طب سنتی با مشخصات ظاهری گیاه و معادل قرار دادن هر یک از اسامی ذکر شده در منابع سنتی با نامهای علمی گیاهان شناخته شده فعلی، کاری بس دشوار است. یکی از گیاهان دارویی حایز اهمیت و دارای انواع مختلف در متون طب سنتی و فلور گیاهی ایران نعنا است. این گیاه که در نوشتارهای مختلف، نعنای و نعنای نیز ذکر شده است، نامی است متداول که عموماً به انواع مختلف نعنا اطلاق می‌شده است. با استناد به این موضوع می‌توان این نامها را مترادف با جنس نعنا (*Mentha*) پذیرفت و برای تفکیک انواع مختلف آن نامهای مصطلح و مناسبی را به صورت پسوند ذکر کرد.

جنس نعنا دارای گونه‌هایی چند ساله، با برگ‌های متقابل، گل آذین خوشه‌ای، جام گل پیوسته و دو لبه و دانه‌های گرد است. در ایران چهار گونه آن به نامهای *Mentha spicata*, *Mentha longifolia*, *Mentha pulegium*, *Mentha aquatica* موجود است که با تقسیم بندی زیر از یکدیگر جدا شده، نامهای

معادل، مشخصات و معرفی هر کدام شرح داده می‌شود.

۲. کلید شناسایی گونه‌های نعنا

- ۱- الف- کاسه کرکدار، دندان‌های کاسه نامساوی..... *Mentha pulegium*
 - ۱- ب - کاسه بدون کرک، دندان‌های کاسه تقریباً مساوی..... ۲
 - ۲- الف- برگ‌های ساقه‌ای تا حدودی بدون کرک..... *Mentha spicata*
 - ۲- ب- برگ‌های ساقه‌ای کرکدار..... ۳
 - ۳- الف- خوشه گل کپه‌ای، طول برگ ۱/۵ تا ۲ برابر عرض آن..... *Mentha aquatica*
 - ۳- ب- خوشه گل کشیده، طول برگ بیشتر از ۱/۵ تا ۲ برابر عرض آن..... *Mentha longifolia*
- قابل ذکر است که یک گونه دو رگه به نام علمی *Mentha x piperita* L. نیز در ایران وجود دارد که از زمانهای

۴. معرفی گونه ها

۴-۱. نعنا دشتی (نعنا بستانی)

شکل ۱. نعنا دشتی (۱۲).

نام علمی: *Mentha spicata* L. (شکل ۱)
Syn.: *M. viridis* L.

نام تیره: (Labiatae (Lamiaceae). نعنا

نام انگلیسی: Spearmint, Common mint (۱۳)

۴-۱-۱. مشخصات گیاه شناسی

نعنا دشتی گیاهی است چند ساله، سبز رنگ و بدون کرک یا تا حدودی کرکدار. ساقه آن شیاردار، برگهای آن به ابعاد ۶-۴×۲-۱/۵ سانتی متر، بدون دمبرگ یا با دمبرگ کوتاه، تخم مرغی، مستطیلی، نیزه‌ای، بدون کرک یا کمی کرکدار با دندانهای نوک تیز اره‌ای و شبکه رگبرگهای مشخص در سطح فوقانی است؛ گل آذین خوشه ای پرگل، طول کاسه حدود ۱/۳ سانتی متر، استکانی شکل، بدون کرک با دندانهای مساوی، سه گوش یا قایقی و جام گل صورتی یا بنفش است (۱۴).

۴-۱-۲. پراکنش در جهان و ایران

موطن این گونه در دنیا کاملاً مشخص نیست و بیشتر به صورت کاشته شده مشاهده می‌شود. در ایران نیز بیشتر در آذربایجان، مخصوصاً ارومیه و خوی کشت می‌گردد.

چون این گیاه بیشتر در دشت‌ها کاشته می‌شود، نام نعنا دشتی برای آن پیشنهاد شده است.

Mentha × piperita L. نیز در ایران وجود دارد که از زمانهای قدیم موجود بوده ولی به دلیل نازا بودن به صورت گونه‌ای واقعی معرفی نشده است. در این مقاله این گونه دو رگه نیز شرح داده شده است.

۳. سیری در منابع گذشته

نعنا از زمانهای بسیار دور شناخته شده است. در پاپیروس ابرس، فقره‌های ۳۵، ۱۹۹، ۲۰۱، ۶۹۰ و پاپیروس هیرست، فقره ۱۱۰ و در بندهش نام آن آمده است. قدما درباره آن می‌نویسند: ایدوسیمون (مغرب) که آن را مِثی نامند، کشنده کرم آسکاریس، زیاد کننده میل جنسی، آرام کننده سکسکه است؛ برای اسهال و استفراغ مفید است؛ تهوع را از بین می‌برد و به هضم کمک می‌نماید (۱)؛ طبیعت آن گرم و خشک دانسته شده، از خونریزی و انعقاد شیر جلوگیری و معده را تقویت می‌کند؛ برای یرقان مفید و از داروهای مقوی قلب و نشاط آور است (۲) و نیز تحلیل برنده نفخ است (۳). در منابع معتبر سنتی، نامهای متفاوتی برای نعنا ذکر شده که مهم‌ترین اسامی آن به این شرح است: پهلوی: Nanug Sparham (بندهش)؛ یونانی: Hedyosmon (۴)؛ مِثی (به معنی معطر)، ایدوسیمون، ایدیاسمن (مغرب) (۴)؛ سریانی: هیرازمای (۵)؛ رقوتا (۶)؛ هندی: Punjabi Vilayati, Paparamuta, اردو: Podina Vilayati؛ عربی و فارسی: نعنن (۱،۴)؛ فوتنج اهلی؛ فوتنج بستانی (۱)؛ فوینج بستانی؛ پودنه بستانی (۵)؛ نعناع (۲)؛ حبق بستانی؛ هرمه (۷)؛ هرازما (۸)؛ هزارپا و راقوته (شیرازی) (۳)؛ نعنا فلفلی (۹)؛ لمام؛ سیسنبر (۱۰)؛ نمام الملک (۱۰)؛ نعنن حریف (۱۰).

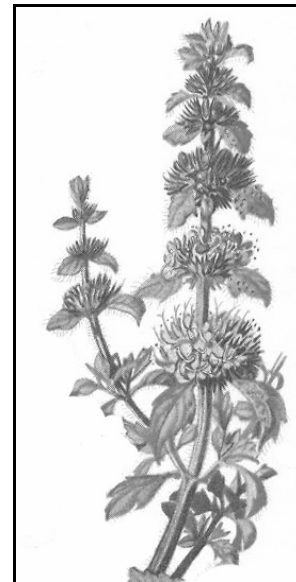
همچنین در منابع گذشته، به نام‌های نعنا، فوتنج (پودنه) نیز آمده است (۵) و ذکر گردیده که به سه شکل کوهی، جویباری و بستانی وجود دارد. کوهی را فوتنج جبلی، جویباری را هیرازمای و بستانی را نعنن گویند. کوهی آن خوشبوتر است و برگ کوچک‌تری دارد.

نعنن دو نوع بری و بستانی دارد؛ نوع بری برگ، خشن‌تر و کوچک‌تر و بستانی آن، نازک‌تر و نرم‌تر است و بهترین آن، تازه املس بستانی است (۱۱).

۳-۱-۴. موارد مصرف امروزی

روغن فرار گونه *M. spicata* به نام Spearmint oil معرفی شده و در فارماکوپه فرانسه و برزیل و انگلیس هم شرح کامل آن آمده است. روغن فرار این گونه نعنا، تاثیری شبیه روغن نعنا فلفلی (Pippermint oil) دارد و طعم دهنده و ضد نفخ است. در کشورهای مختلفی مانند استرالیا، چک، ایتالیا، سوئیس و انگلیس، فرآورده‌های دارویی متعددی که حاوی این روغن فرار هم هستند، تولید می‌شود. فرآورده‌های موجود حاوی این روغن فرار، در بازار جهانی غالباً برای درمان آسیب‌ها و التهابات دهانی و اختلالات دستگاه گوارش مصرف می‌شود (۱۵).

۲-۴. خالوش

شکل ۲. تصویر خالوش (۱۶).

نام علمی: *Mentha pulegium* L. (شکل ۲)

نام تیره: Labiatae (Lamiaceae)

نام انگلیسی: Pennyroyal, Flea mint, Pudding Herb, Pudding

Grass (۱۳).

۱-۲-۴. مشخصات گیاه شناسی

خالوش گیاهی است چند ساله با ارتفاع ۱۵ الی ۴۰ سانتی‌متر و منشعب، برگهایش شیاردار، با حاشیه ساده یا دندانه‌های کم، نوک کند و دارای کرکهای نازک طویل، به ابعاد ۲۵-۱۲×۸-۵ میلی‌متر؛ برگهای ساقه‌ای بدون دمبرگ، کوچک، اغلب برگشته به طرف پایین؛ خوشه گلها متعدد، گرد، پرگل، دمگلها کوتاه دارای کرکهای

زبر؛ طول کاسه گل حدود ۳ میلی‌متر دارای دو لبه و در سطح خارجی پوشیده از کرکهای زیر است (۱۴).

۲-۲-۴. پراکنش در جهان و ایران

این گونه در اروپا، ترکمنستان و قفقاز، آسیای میانه می‌روید و در شمال ایران (گلستان، گیلان، و مازندران) بومی است.

۳-۲-۴. موارد مصرف امروزی

روغن فرار حاصل از *M. pulegium* به نام Pulegium Oil معرفی شده و ترکیب اصلی آن پولگون (Pulegone) و تاثیر قاعده آور (Emmenagogue) آن گزارش شده است. همچنین دفع کننده حشرات و سقط کننده است. در فرانسه، این روغن فرار، همراه با چندین عصاره گیاهی دیگر در فرآورده‌های دارویی برای درمان سوء تغذیه به کار می‌رود (۱۵).

خالوش نام متداول این گیاه در گیلان است که از دو کلمه خال به معنی نعنا و واش به معنی علف گرفته شده است.

۳-۴. پونه

شکل ۳. تصاویر پونه (الف) و نعنا فلفلی (ب) (۱۶).

نام علمی: *Mentha longifolia* (L.) Hudson (شکل ۳ الف)

Syn.: *M. spicata* L. var. *longifolia* L., *M. sylvestris* L.

نام تیره: Labiatae (Lamiaceae), نعنا

نام عمومی: Horse Mint, Brook Mint (۱۳)

۱-۳-۴. مشخصات گیاه شناسی

پونه گیاهی است چند ساله با ساقه‌های رونده و افراشته به

۵۰-۲۰×۳۰-۱۰ میلی‌متر، تخم مرغی شکل، نوک تیز، در قاعده کمی کرکدار و یا قلبی شکل با حاشیه‌های دندان‌دار اره‌ای و در سطح زیرین پوشیده از کرکهای خاکستری؛ گلها به صورت چرخه‌ای و دور ساقه، کاسه گل ۴-۲/۵ میلی‌متر دارای ۱۳ رگه و پوشیده از کرک؛ گلها قرمز مایل به صورتی و در سطح خارجی کرکدار و پرچمها خارج از جام گل قرار دارند (۱۴).

۴-۲. پراکنش در جهان و ایران

این گونه در ترکیه و قفقاز می‌روید و در ایران تنها در منطقه جلگه‌ای شمال ایران مشاهده می‌شود. چون رویش این گیاه اکثراً کنار جویبارها است، نام نعناى جویباری برای آن پیشنهاد می‌شود.

۴-۵. نعنا فلفلی (سوسنبر)

نام علمی: *Mentha × piperita* L. (*M. aquatica* L. × *Mentha* *spicata* L.) (شکل ۳ ب)

Syn.: *M. nigricans* Mill.

نام تیره: Labiatae (Lamiaceae), نعنا

نام عمومی: Peppermint, Lamb Mint, Black Mint (۱۳)

۴-۵-۱. مشخصات گیاه شناسی

سوسنبر که گونه‌ای دو رگه است، از مدت‌ها پیش در ایران کشت می‌شده؛ به همین دلیل به صورت یک گونه واقعی معرفی نشده است. این گونه دو رگه از دو گونه نعناى بستانی و نعناى جویباری به وجود آمده است. گل آذین انتهایی کشیده، پرچمها داخل جام گل و نازا است (۱۴).

۵. نتیجه‌گیری

در منابع معتبر طب سنتی، اسامی مختلفی برای نعنا ذکر شده است. از جمله مهم‌ترین اسامی آن می‌توان به فوتنج، فوونج، فودنج، فوزج، حبق، حقول، هیرازمای، هزارپا، پونه و راقوته اشاره کرد که پیشنهاد می‌شود تمامی این نامها معادل با جنس نعنا (*Mentha*) در نظر گرفته شود.

در این مطالعه ۴ گونه نعناى بومی و یک گونه دو رگه در ایران مورد بررسی قرار گرفته که شاخه گیاهان دارویی

ارتفاع ۳۰ تا ۸۰ سانتی‌متر، پوشیده از کرکهای سفید بلند؛ برگها بدون دم‌برگ به ابعاد ۱۰-۳×۵-۱/۵ سانتی‌متر تخم‌مرغی کشیده یا مستطیلی - نیزه‌ای، با قاعده گرد یا تا حدودی قلبی شکل، نوک تیز و حاشیه دندان‌دار؛ جام گل به طول ۴-۵ میلی‌متر، صورتی یا ارغوانی، در سطح خارجی دارای کرکهای کوتاه و در قسمت داخلی بدون کرک، پرچمها داخل جام گل و دانه تخم مرغی و کمی بالدار است (۱۴).

۴-۳-۲. پراکنش در جهان و ایران

در ترکمنستان، افغانستان، ایران و اروپا می‌روید و در اکثر نقاط ایران خصوصاً آذربایجان، فارس، کرمان، همدان، خراسان و تهران دیده می‌شود (۱۴).

پونه از نامهای قدیمی و متداول گیاه می‌باشد.

۴-۴. نعناى جویباری

شکل ۴. تصویر نعناى جویباری (۱۲).

نام علمی: *Mentha aquatica* L. شکل ۴ (۱۲)

Syn.: *M. aquatica* var. *persica*

نام تیره: Labiatae (Lamiaceae)

نام عمومی: Water mint, Fish Mint (۱۳).

۴-۴-۱. مشخصات گیاه شناسی

نعناى جویباری گیاهی است چند ساله، استولون‌دار به ارتفاع ۲۰ تا ۶۰ سانتی‌متر، افراشته یا خیزان تا حدودی بدون برگ و قسمت‌های فوقانی آن دارای کرکهای زیر؛ برگها به ابعاد

فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران به منظور تبیین نام‌های گیاهان دارویی، نام فارسی مناسب هر یک از گونه‌ها را پیشنهاد نموده است (جدول ۱).

جدول ۱. نام‌های پیشنهادی گونه‌های نعنا.

نام علمی	نام پیشنهادی فارسی
<i>Mentha spicata</i>	نعنای دشتی (نعنای بستانی)
<i>Mentha pulegium</i>	خالواش
<i>Mentha longifolia</i>	پونه
<i>Mentha aquatica</i>	نعنای جویباری
<i>Mentha x piperita</i>	نعنای فلفلی (سوسنبر)

منابع

۱. رازی، محمدابن زکریا. الحاوی فی الطب. جلد ۲۱. بیروت: دارالکتب العلمیه. ۲۰۰۰؛ صص ۲۴۳ و ۲۴۴ و ۲۵۴.
۲. ابن سینا، حسین. القانون فی الطب. بیروت: دارصادر. ۱۲۹۴ ق؛ ص ۳۷۵.
۳. عقیلی خراسانی، محمد حسین. مخزن الادویه. نسخه چاپ کلکته، ۱۸۴۴ م. تهران: باورداران. ۱۳۸۰.
۴. دیاسقوریدس (دیوسکورید). المقالات سبع من کتاب دیاسقوریدس و هو هیولی الطب من الحشایش و السموم. ترجمه، اصطفن ابن بسیل و اصلاح حنین ابن اسحاق. مقاله سوم، شماره ۳۲. تطوران: دارالطباعه المغربیه. ۱۹۵۲ (قمری)؛ ص ۲۵۵.
۵. الهروی، موفق الدین. الابنیه عن حقایق الادویه. تهران: بنیاد فرهنگ ایران. ۱۳۴۴ ش؛ ص ۲۴۱.
۶. ابوریحان بیرونی، محمد ابن احمد. الصیدنه فی الطب. اسلام آباد: مؤسسه همدرد. ۱۹۷۳ م؛ ص ۲۶۳.
۷. ابن میمون. شرح اسماء العقار. شرح مایرهوف، ماکس. شماره ۲۵۶. قاهره. ۱۹۴۰ م.
۸. انصاری شیرازی، علی بن الحسین. اختیارات بدیعی. تصحیح و تحشیه میر، محمد تقی. تهران: انتشارات پخش هجرت. ۱۳۳۸ ش؛ ص ۴۳۶.
۹. ناظم الاطباء، میرزا علی اکبرخان حکیم باشی. پزشکی نامه. مطبعه تهران. ۱۳۱۷ قمری / ۱۸۹۹ م؛ ص ۱۴۰.
۱۰. ابن مراد، ابراهیم. فرهنگ مصطلحات پزشکی غیر عربی در کتب پزشکی و داروسازی عربی. دارالغرب الاسلامی. تهران: گردآوری مؤسسه مطالعات تاریخ پزشکی طب اسلامی و مکمل دانشگاه علوم پزشکی ایران. ۱۳۸۴ ش.
۱۱. سلطان الحکما، میرزا ابوالقاسم نائینی. فروغ ناصری. نسخه خطی موجود در کتابخانه شخصی. فوت ۱۳۲۱ ق؛ شماره ۶۰۹.
۱۲. قهرمان، احمد. فلور رنگی ایران. تهران: انتشارات مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع.
۱۳. مظفریان، ولی الله. فرهنگ نام‌های گیاهان ایران. تهران: فرهنگ معاصر. ۱۳۷۷؛ ص ۳۴۵.
14. Rechinger KH. Labiatae. In: Flora Iranica. no. 150. Akademische Druck-u. Graz: Verlagsanstalt. 1982; pp. 569-70.
15. Sweetman SC. Martindale: The complete drug reference. Thirty-fifth ed. London: Pharmaceutical Press. 2005; pp. 2153-1, 2167-3.
16. Hegi G. Illustrierte flora von Mittel-Europa. Band V, 4. Teil. München: Carl Hanser Verlag. Tafel 224. 1928

پی‌نوشت‌ها

- ۱ شاخه گیاهان دارویی از گروه طب اسلامی و طب سنتی، از تاریخ ۱۳۸۴/۳/۱ در فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران به منظور تبیین نام‌های گیاهان دارویی ذکر شده در منابع طب سنتی و یا متداول در بین مردم تشکیل شده است. از آن تاریخ در

نشست‌های متعدد که با حضور استادان فن برگزار شده، ابتدا فهرستی از اسامی مختلف تهیه، و به ترتیب در مورد هر کدام بحث و تصمیم‌گیری شده است. مقاله حاضر، اولین دستاورد این جلسه‌ها و در مورد گیاه نعنا است. اعضای شاخه عبارت بوده اند از: دکتر غلامرضا امین، دکتر سید احمد امامی، دکتر عباس حاجی آخوندی، مهندس محبوبه خاتم‌ساز، دکتر مهناز خانوی، دکتر روجا رحیمی، دکتر سید جمال الدین سجادی، دکتر ابوالقاسم سلطانی، دکتر محمدرضا شمس‌اردکانی، دکتر میثم شیرزاد، دکتر امید صادق‌پور، دکتر امیرمهدی طالب، دکتر یونس قاسمی، دکتر مهرداد کریمی، دکتر عبدالعلی محقق‌زاده، دکتر محمود مصدق، دکتر فریبرز معطر، دکتر محسن ناصری، دکتر فرزانه نقیعی، دکتر محسن نوروزی‌نیا.